

стосунків і розуміння характеру міжособистісної взаємодії. знаходяться у стадії саморозвитку, що зупинився. Занадто критичний розум заважає втіленню власних цілей. Значущість особистісної позиції в спільній діяльності і її організації є досить низькою, не схильні до самоусвідомлення і лише епізодично виявляють ознаки роботи над усвідомленням особистісного змісту. Емоції явно заважають встановлювати контакти з людьми, можливо навіть схильні до яких-небудь дезорганізуючих реакцій. Недостатньо знань, умінь для використання навчально-методичних, науково-методичних, інформаційно-освітніх ресурсів у профе-

сійній діяльності, виконання усіх операцій із дотриманням їх послідовності та цілковитим усвідомленням дій, відображення науковості через усвідомленість, системність, узагальненість знань.

Перспективи подальшого дослідження.

Розв'язання розглянутої проблеми вимагає подальших комплексних досліджень, адже підготовленість майбутніх соціальних педагогів до професійної діяльності у закладах соціального захисту дітей є передумовою успішного виконання ними своїх професійних функцій, а також особистісного зростання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богданова І. М. Технології в освіті: теоретико-методологічний аспект: [монографія] / Інна Михайлівна Богданова. – Одеса: "ТЕС", 1999. – 146 с. с. 27.
2. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л. И. Божович. – М.: Просвещение, 1968. – 464 с.
3. Капська А. Й., Безпалько О. В. Соціальна педагогіка / А. Й. Капська., О. В. Безпалько.
4. Краткий психологический словарь / ред. – сост. Л. А. Карпенко; Под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. — 2 изд., расш., испр. и доп. — Ростов н/Д: изд-во "Феникс", 1999. — 512 с., с. 330.
5. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Лич-

ность / А. Н. Леонтьев. – М.: Политиздат, 1975. – 304 с.

6. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – М.: Просвещение, 1976. – 415 с.

7. Фетискин Н. П. Социально-психологическая диагностика личности и малых групп / Н. П. Фетискин, В. В. Козлов, Г. М. Мануйлов. – М.: Изд-во Института психотерапии, 2005. – 490 с.

8. Чорна І. М. Психологічні особливості організації профорієнтаційної роботи в школі / І. М. Чорна. – Тернопіль: ТДШ, 1995. – 76 с.

9. Шевців З.М. Основи соціально-педагогічної діяльності / З.М. Шевців.

Подано до редакції 16.01.13

УДК: 371.2+372.4+376.4

О. С. Монке

ВИХОВАННЯ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В СІМ'Ї

У статті висвітлено проблему виховання духовної культури особистості в сім'ї. Представлено погляди зарубіжних і вітчизняних вчених на сутність духовної культури, її функції. Проаналізовано вплив сім'ї на розвиток духовної культури дитини дошкільного віку.

Ключові слова *Духовна культура, духовний досвід, душевні здібності, моральність.*

Постановка проблеми. Для сучасного суспільства проблеми розвитку духовної культури особливо актуальні. Загальнокультурна криза, яка спостерігається в Україні і в усьому світі, однією з причин має величезний потік часто бездуховної і аморальної інформації, що обрушується на дітей і молодь, дає спотворене уявлення про загальнолюдську мораль. Зміни в суспільстві неоднозначно позначилися на його духовному кліматі, що засвідчує прогресуючий занепад духовної культури значної частини людської спільноти, а факти розростання деструктивних явищ додають актуальність проблемі духовного відродження нації. Сім'ї належить щонайперша роль у системі утвердження національних та загальнолюдських цінностей. Найактивніший вплив сім'я здійснює на розвиток духовної культури, на соціальну спрямованість особис-

тості, мотиви її поведінки.

Серед завдань сімейного виховання виокремлюють: виховання фізично і морально здорової дитини, забезпечення необхідних екосоціальних умов для повної реалізації можливостей розвитку дитини (генотипу); створення атмосфери емоційної захищеності, тепла, любові, умов для розвитку почуттів і сприймань дитини, її самореалізації; засвоєння моральних цінностей, ідеалів, культурних традицій, етичних норм взаємин між близькими людьми і в суспільному оточенні, виховання культури поведінки, правдивості, справедливості, гідності, честі, людяності, здатності виявляти турботу про молодших, милосердя до слабших і людей похилого віку; залучення дітей до чарівного світу знань, вивчення народних казок, пісень, прислів'їв, приказок, дум, лічилок тощо; виховання поваги до школи і вчителя, прагнення до освіти й тво-

рчого самовдосконалення; включення дитини до спільної з дорослими діяльності, розвиток творчої працелюбності, спрямування її зусиль на турботу про навколишнє середовище; виховання дітей цивілізованими господарями та підготовка їх до життя в умовах ринкових відносин; формування естетичних смаків і почуттів, уміння розрізняти красиве і потворне в мистецтві і житті, поважати прекрасне у вчинках людей; забезпечення умов для їхньої творчої практичної діяльності; забезпечення духовної єдності поколінь, збереження родинних традицій, сімейних реліквій, вивчення родоводу, прилучення дітей до народних традицій, звичаїв, обрядів, виховання в них національної свідомості і самосвідомості. Якщо проаналізувати і співставити ці завдання з сутнісними характеристиками духовної культури, які вона мала в різні історичні періоди, то ми побачимо багато спільного.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Філософське обґрунтування сутності духовної культури знаходимо у працях М. Бердяєва, В. Вернадського, Г. Сковороди, В. Соловйова, П. Флоренського, О. Чижевського, П. Юркевича та ін. Проблеми духовного виховання досліджували А.Г. Абрамова, А.М. Богуш, І.Д. Бех, В.М. Бондаровська, М.Й. Борисевський, І.А. Зязюн, Г.Шевченко та ін. Провідна роль сімейних відносин у формуванні особистості визначена у працях А. Адлера, Е. Берна, В. Дольника, Т. Жаровцевої, І. Кона, О. Кроника, М. Міда, Ю. Семенова, А. Співаковської, Л. Файнберга, Е. Фромма, К. Юнга, В.Юстицькіса, С.Ейдемільера.

Виклад основного матеріалу. За філософським енциклопедичним словником, духовна культура – це частина культури, до складу якої входять мистецтво, релігія, філософія; це культура самоактуалізації, творчого зростання та пізнання світу [11, С.178]. За визначенням Б.І. Степанишина, духовна культура - це "багатогалузева система, яка охоплює мову, мистецтво, науку, ідеологію, право, етику, релігію, традиції, звичаї, вірування, тобто все те, що складає духовний світ народу, сукупність його поглядів і переконань" [9, С. 82].

Духовна культура виконує низку функцій: адаптаційну, ігрову, виховну, людинотворчу або гуманістичну, пізнавальну (гносеологічну) семіотичну, функцію інтелектуального та естетичного розвитку, трансляційну, соціалізуючу або адаптаційну, нормативно-комунікативну [1, С. 192 - 193; 3, С. 10-11; 5, С. 105-106; 10, С. 375 - 376]. Визначені різними фахівцями функції культури у реальному житті тісно й нерозривно пов'язані між собою, утворюючи єдине ціле культури як форми існування і розвитку людської природи. Завдяки духовній культурі з її функціями відбувається розвиток особистості, її поглядів, світогляду, ціннісних орієнтацій, настановлень, освоєння надбань світової і вітчизняної культури, відбувається передача знань, умінь, навичок від покоління до покоління, від особистості до особистості.

Духовна культура особистості - це культура самоактуалізації, творчого зростання та пізнання світу, яка передбачає здатність мислити, аналізувати себе і

своє оточення, і водночас ідентифікувати своє "я" в контексті розвитку суспільства. Духовна культура особистості, її формування зумовлено багатьма чинниками: історичним часом, в якому існувала або існує особистість, її соціальним і професійним статусом, загальнолюдськими цінностями, які панують у суспільстві, іншими суб'єктивними і об'єктивними чинниками. Намагання людини вдосконалити свій внутрішній світ на основі загальнолюдських, національних, і навіть професійних цінностей є одним із проявів духовної культури.

Аналіз науково-педагогічної, психологічної літератури в історичному аспекті дає підставу стверджувати, що багато видатних педагогів, психологів, а також православних діячів минулого та сучасності відзначають важливість забезпечення об'єктивних та суб'єктивних умов для розвитку духовної культури дитини вже в дошкільному віці. Так, Марія Монтесорі радила дорослим, насамперед, зазирати в себе у своєму прагненні прищеплювати дітям "моральність". За К. Д. Ушинським, мету виховання треба визначати як надання дитині такої діяльності, яка б її всю поглинала. С.Ф. Русова була переконана, що в дітях є інстинкт релігії, який у багатьох із них під впливом реалістичного навколишнього (довкілля) зникає. Педагог висловлює першу педагогічну заповідь розвитку духовної культури дитини - релігійний інстинкт потрібно підтримувати і виховувати. В. В. Зеньковський вважав, що особливу сферу духовного життя дитини складає релігійне життя. Однак, невміла діяльність дорослих призводить до поступового послаблення релігійної обдарованості дитячої душі. В. О. Сухомлинський розглядав духовне життя людини як двосторонній процес, який вміщує не тільки розуміння, а й відчуття благородства ідей, гуманності, людяності.

У низці досліджень з ціннісно-сисловою позицією особистості співвідноситься структура індивідуальної свідомості (К. Абульханова-Славська, І.Бех, Н.Вознюк, М. Воловікова, В. Знаків, І.Зязюн та інші). У педагогічній науці актуалізується необхідність духовного виховання в світському його розумінні (Н.А. Агаджанян, Ю.П. Азаров, В.А. Андрєєв, С.Б. Кримський, Л.А. Протасова та ін.).

Оскільки у дитини дошкільного віку спрямованість до Вищого виявляється ще на неусвідомленому рівні, то правомірніше говорити про переважний розвиток у неї душевності, як перший необхідний рівень духовності. Отже, основою становлення і способами реалізації духовності в дошкільному дитинстві є душевні здібності, які характеризуються доброзичливим відношенням до людей, що оточують її, і природи, емоційною чуйністю і готовністю прийти на допомогу. Слід зауважити, що перераховані якості душевних здібностей властиві далеко не всім дітям дошкільного віку. У деяких у дітей спостерігаються негуманні прояви, а добрі вчинки зустрічаються досить рідко. Отже, прояви душевності ще не носять стійкого характеру і вимагають пильної уваги і постійної підтримки з боку батьків. Проблема виховання "душевних" якостей особистості дошкільни-

ка, зокрема, формування гуманістичної спрямованості дошкільників розглядається у дослідженнях В. Абрамєнкової, Т. Алексєєнко, В. Білоусової, А. Гончаренко, Е. Євдокимової, О. Козлюк, О. Кононко, І. Княжевої, Т. Купач, Т. Поніманської, Г. Сергєєчевої, Л. Тищук, К. Щербакової, С.А. Улітко, Н.І. Цуканової та ін.

Як у працях педагогів-класиків, так і в сучасних дослідженнях виокремлюється необхідність формування таких якостей особистості як цілісність і гармонійність внутрішнього світу, свобода, естетичність, творчість, допитливість, інтуїтивність, пошук сенсів, емпатійність, спрямованість до Вищого, наполегливість, відданість, щирість, чистота і безпосередність дитини. Так, Н. Шабалкіна згрупувала якості ідеалу духовності в три основні вектори духовного розвитку особистості відповідно до позицій Я.А. Коменського і В.В. Зеньковського: розвиток розуму, душі і початків волі дитини. На думку вченої, кожен з цих векторів представлений певною групою якостей особистості. Зокрема, розвиток розуму обумовлюється жвавістю розуму і допитливістю, шуканням сенсу, образністю дитячого мислення, інтуїтивністю і власною логікою. Розвиток душі у дошкільника передбачає сформованість таких якостей особистості, як віра, благочестя і добра вдача, свобода від егоїзму, любов в серці, гуманність, щирість і совість, солідарність, правдивість і творчість. І, нарешті, розвиток початків волі пов'язаний з довільністю поведінки, тобто з витримкою, наполегливістю, відповідальністю, відданістю і працьовитістю [13].

У сучасній психолого-педагогічній науці розуміння виховання духовної культури дітей дошкільного віку йде в напрямках формування духовності і духовних цінностей. Вкрай важливою є думка про розгляд духовної культури особистості з позиції розуміння моральності як механізму реалізації духовності у відносинах з навколишнім світом і іншими людьми. Моральність слугує показником рівня духовної культури особистості. Процес духовного розвитку може мати як позитивну, так і негативну динаміку. Дитина, вектор духовного розвитку якої має позитивну спрямованість, в принципі не може бути аморальною. Водночас "моральні вправи", справи добротності ("добрі справи") необхідні для позитивного духовного розвитку дитини та для підтримки досягнутого рівня духовної культури. Таке розуміння духовності та моральності дозволяє сформулювати один із найважливіших законів виховання духовної культури особистості – закон взаємного зв'язку та взаємозалежності духовності та моральності. Однак, формування духовної культури особистості не обмежується становленням її моральності. Незважаючи на перевагу розвитку емоційної сфери в дошкільному дитинстві, не слід забувати, що дитина вперто і наполегливо у всьому шукає сенс. Саме в пошуку сенсу, в поєднанні розрізненого, в пізнанні єдиного виявляється її духовне життя. Так, О. Леонтєв, підкреслюючи, "що основа людини - її ставлення до світу", а "початок моральності – вчинок", зазначав, що в дошкільному віці починає складатися

"співвіднесення мотивів один із одним і виявляється в активному та свідомому співвіднесенні окремих дій" [4, С. 251-261]. За умови коректного навчання та виховання надмірна чутливість дітей дошкільного віку може бути перебудована й підпорядкована емоційній поведінці більш високого рівня.

Кожне нове покоління оволодіває досягненнями людської культури через включення у діяльність, через переживання певних духовно-естетичних, морально-етичних ситуацій, накопичуючи особистісний духовний досвід. Зважаючи на вікові особливості дітей дошкільного віку, а саме: домінування образного мислення, яскраву творчу уяву, емоційно насичені відчуття від спілкування з оточуючим світом та здатність до сприйняття нового, яскравого, красивого, глибокого вивчення потребує питання про шляхи формування у дошкільників духовного досвіду і відповідної системи цінностей, які є суттєвою ознакою духовної культури, і повинні бути сформовані в період дошкільного дитинства.

Одним з основних конфліктів, який порушує внутрішню рівновагу і взаємодію в сім'ї, є конфлікт цінностей. Кожен індивід має свою систему цінностей, зокрема й духовних. У життєдіяльності сім'ї означені цінності визначаються специфічно: вони в єдності одиничного і спільного впливають на спосіб життя родини. Цінності подружжя значною мірою обумовлені цінностями родин, з яких вони походять. Протягом існування сім'ї вся система загальних цінностей зазнає певних змін і перетворень. Одні цінності втрачають своє значення, інші, навпаки, стають більш актуальними, з'являються нові. Отже, система загальносімейних цінностей є динамічною, так само, як і система цінностей кожного із членів родини. Як зазначає Ю.В. Подкопаєва, для сімейної взаємодії має значення не лише створення спільних цінностей, а й повага кожного до цінностей інших членів сім'ї [8].

На думку Т.Жаровцевої, порушення норм у міжособистісних взаєминах у сім'ї є основною причиною відхилень у психіці дітей. А нормальне спілкування з дітьми стає адекватним лише тоді, коли в батьків виникають соціально-значущі мотиви сімейної взаємодії: почуття обов'язку, симпатії, любові до дитини, потреба реалізувати і продовжити себе в дітях [2, С. 15]. Передусім, основою відносин у сім'ї повинно бути почуття любові як вищій рівень емоційно-позитивного ставлення людини до людини.

Розглядаючи стосунки подружжя крізь призму духовного самовизначення, припускаємо, що любов чоловіка і дружини може стати головним фактором, що виховує дитину. Саме любов батьків один до одного, а не тільки любов до дитини. Як зауважував В.О. Сухомлинський, любов є могутня сила виховання; це здатність відчувати серцем духовні потреби людини, що передається від батька і матері дитині без будь-яких слів і пояснень, - передається вона прикладом. Отже, поділяючи думку класика, стверджуємо, що навчити дитину любити – найважливіше покли-

кання батьків. Однак, в означеному контексті важливо сформулювати й закріпити в свідомості дитини правильне уявлення про почуття любові. Тобто йдеться про здатність батьків розкрити дитині сутність глибини любові, власним прикладом пропагуючи її як установку (Е. Фромм), душевно-духовну орієнтацію, яка визначає ставлення до світу в цілому, а не лише до одного об'єкта любові. Дитина, яка позбавлена любові, має менше можливостей для досягнення високої самоповаги, створення стійкого, позитивного Я-образу, побудови теплих стосунків з іншими людьми.

Приклад батьків є тим першим соціальним і духовним досвідом, який засвоюють діти протягом всього життя. Це спілкування специфічне, неповторне, бо воно будується на почутті любові, прихильності батьків до дітей, і навпаки. Батьки впливають при цьому на них усіма сторонами своєї особистості: зовнішністю, поглядами, інтересами, ставленням до праці та до оточуючих. Слід зазначити, що вплив батьківського прикладу посилюється, як правило, загальною атмосферою сім'ї, яка будується на основі групової свідомості і загального стилю поведінки батьків.

Емоційна атмосфера сім'ї відіграє надважливу роль у розвитку духовної культури особистості. Адже саме в сім'ї й формуються високі моральні якості, без яких неможливе становлення духовної культури. Атмосфера в сім'ї може або сприяти, або перешкоджати залученню дітей до життєвих цінностей батьків. Недоброчливість або неухважність, зокрема, жорстоке поводження батьків із дітьми викликає в останніх неусвідомлювану ворожість, що спрямовується зовні (наприклад, трансформується в агресивні дії не тільки проти батьків, а й проти сторонніх людей) або всередину і виявляється в почутті провини, тривоги, низькій самоповазі тощо.

Сім'я як активний, природний і стійкий елемент суспільства у контексті виховання духовної культури дитини виступає активним посередником в узгодженні інтересів особистості й суспільства. Традиції і культура виступають як духовна підтримка особистості. На жаль, як зауважує Т.Жаровцева, у результаті тривалого ігнорування народного досвіду сімейного виховання, що передавалося від батьків до дітей, втрачено багато цінностей, які вважалися основою національного виховання [2, С.13].

Виховання духовної культури дитини дошкільного віку у процесі сімейного виховання забезпечується, передусім, через отримання багатого духовного досвіду. Вчені розуміють поняття "духовний досвід", як набуту здатність особистості до самоусвідомлення та цілеспрямованого вдосконалення, гармонізації власного світу змістом моральних, релігійних, естетичних духовних цінностей через світ героїв мистецтва і художню досконалість творів [6]. Отже, одним із засобів накопичення духовного досвіду може слугувати світ мистецтва, до якого батьки залучають своїх дітей з раннього віку. Однак, надалі – відбувається самовплив особистості на власний розвиток і поведінку. Форму-

вання духовної культури особистості здійснюється в ході виховання і навчання – єдиного взаємопов'язаного процесу. А далі особистість стає не тільки об'єктом, але й суб'єктом виховання, коли людина входить до стану соціальної зрілості і самостійно займається самовихованням, самовдосконаленням, самоактуалізацією (О. Олейнікова). Зміст і спрямованість сформованого у процесі спілкування з батьками духовного досвіду дітей створює той внутрішній світ, через який віддзеркалюються всі впливи, які сім'я так чи інакше вносить у свідомість підростаючого покоління [8, С. 287].

Отже, виховання духовної культури особистості передбачає розкриття когнітивно-інтелектуального, креативного чуттєво-емоційного, волевого потенціалів здійснення якісних змін у ціннісних орієнтаціях суб'єкта шляхом самопізнання, світопізнання та ствердження в його життєдіяльності загальнолюдських етичних та естетичних цінностей, результатом якого є досягнення гармонії психічної сфери, подолання відчуження людини від природи, соціуму, самої себе через усвідомлення їх єдності.

Щодо виховання духовної культури дитини дошкільного віку то визначимо його, як складний за своїм характером, цілеспрямований психолого-педагогічний процес взаємодії дитини з елементами духовної культури, спрямований на становлення внутрішньої системи духовних цінностей (абсолютних, загальнолюдських). Виховання духовної культури дитини дошкільного віку у процесі сімейного виховання повинно розглядатися передусім через набуття духовного досвіду, який вона отримує шляхом залучення до загальнолюдських духовних цінностей і через духовні цінності власної сім'ї. Основні завдання сімейного виховання полягають у формуванні первісних основ світобачення в дитини, нагромадженні нею досвіду міжособистісного спілкування, закладанні в її душі наріжних підвалин моральності. Виховання духовної культури дитини дошкільного віку вимагає не лише різноманітних методів, цілеспрямованості, безперервності, а найголовніше, - багатой внутрішньої культури самих батьків, часу і починатися повинен якомога раніше. Необхідними умовами, які забезпечують ефективність повноцінного виховання духовної культури дитини у сім'ї, на наш погляд, виступають:

- прагнення батьків стати носіями тієї духовно-моральної культури і способу життя, який вони прагнуть прищепити дітям; створення гуманістичного виховного простору, в якому дитина могла б мати можливість освоєння позитивних стандартів спілкування, проходити шлях активного самопізнання і саморозвитку, набуваючи досвіду позитивного і успішного буття;
- наявність цілісної моделі процесу сімейного виховання, побудованої на основі взаємодії ефективних засобів духовного виховання, що включають мистецтво, природу, літературу, засоби народної педагогіки;
- розуміння і терпимість дорослих у взаємодії з дітьми, опора на позитивне в дитині, відмова як від її ідеалізації, так і від невиправданого песимізму, пос-

тупове послаблення негативних рис характеру шляхом обережного внесення коректив і розвитку позитивних якостей;

- створення і безперервна підтримка в сім'ї такої

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бабосов Е. М.* Прикладная социология [учеб. пособие для студентов вузов] / Е. М. Бабосов. – [2-е изд., стереотип.]. – Мн.: "ТетраСистемс", 2001. – 496 с.

2. *Жаровцева Т.Г.* Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх фахівців дошкільної освіти до роботи з неблагополучними сім'ями : автореф. докт. пед. наук / Т.Г. Жаровцева. – Одеса, 2007. – 44 с

3. *Культурология: [учеб. пособие для вузов] / Под ред. проф. А. Н. Марковой. – 3-е изд. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2004. – 319 с.*

4. *Леонтьев А. Н.* Начало личности — поступок / А. Н. Леонтьев // Избр. психолог, произв.: [в 2 т.]. – Т.1. – М. : Педагогика, 1983. – С. 251-261.

5. *Мартиненко О.* Аналіз підходів до визначення функцій духовної культури / О. Мартиненко // Соціальна психологія: Український науковий журнал. – 2008. – № 6. – С. 102-108.

6. *Мовчан В.С.* Естетика : [навчальний посібник] / В.С. Мовчан. – К.: В-во Знання, 2011. – 527 с.

7. *Подкопаева Ю.В.* Вплив сім'ї та сімейних цінностей на формування духовності особистості дитини / Подкопаева Ю.В. // Збірник наукових праць КПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Кос-

культурної, психологічної і духовної атмосфери, в якій формувалося б і закріплювалося первинне прагнення дитини до піднесеного, святого і доброго.

тюка АПН України Проблеми сучасної психології. 2010. – Випуск 9. — С. 323-334

8. *Пенькова О.І.* Сім'я як чинник розвитку духовних цінностей старшокласників / Пенькова О.І. // Проблеми загальної та педагогічної психології. – Т. XI, част. 5. – К., 2009. – С. 284-292.

9. *Степанишин Б.І.* Методика культурологічної діяльності : [навч. посіб.] / Б.І. Степанишин. – 1996. – С. 230-239.

10. *Тощенко Ж. Т.* Социология / Ж. Т. Тощенко // Общий курс. [2-е изд., доп. и перераб.]. – М.: Прометей, Юрайт, 1998. – 511 с.

11. *Філософський енциклопедичний словник / Під ред. Шинкарук В.І. – К.: Абрис.-742 с.*

12. *Шишова І. В.* Формування духовності особистості (віковий, етнічний та соціальний аспекти) / І.О. Шишова // Проблеми заг. та пед. психол. - 2006. -Т. 8. – 4.8. – С. 376-382.

13. *Шабалкіна Н.П.* Проблема развития духовного воспитания дошкольников в истории педагогической мысли: XVII — XX в.в. : дис. ... канд., наук / Н.П. Шабалкіна. – Чебоксары, 2003. – 214 с.

Подано до редакції 28.01.13